

MIHAIL ROLLER ȘI „STALINIZAREA” ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

Pentru punerea în practică a politicii de comunizare a întregii societăți, puterea comunistă nou instalată a trecut și la înfăptuirea unei „revoluții culturale”, dorind să-și impună supremația și asupra acestui domeniu. Fenomenul s-a manifestat cu predilecție începând din anul 1948, după ce regimul a reușit să se consolideze. În anii precedenți, mult mai importante pentru P.C.R. fuseseră preluarea puterii politice și economice sau înlăturarea monarhiei, decât subordonarea elitei intelectuale.

La 9 iunie 1948¹ însă, o mare parte din vechii academicieni au fost excluși (îndeosebi membrii marcanți ai fostelor partide istorice, dar și persoane care se manifestaseră critic la adresa P.C.R.)², fiind înlocuiți cu oameni fideli noii puteri. Motivul principal pentru care toți acești academicieni au fost îndepărtați și ulterior unii chiar încarcerați l-a constituit fosta lor implicare politică și nu activitatea desfășurată în plan științific³. Marea majoritate a celor care le-au luat locul nu aveau însă o activitate științifică care să le permită accederea în forul suprem al științei din România, fiind persoane cu o poziție periferică în profesia lor. Rolul lor era însă acela de cerberi ideologici, de instrumente de impunere a noii politici culturale, mult mai importantă fiind adeziunea totală la comunism⁴. În istoriografie, cele mai ilustrative exemple sunt Mihail Roller, Petre Constantinescu-Iași, Victor Chereșeșiu, Ladislau Banyai sau Barbu-Câmpina, istorici de partid care au ocupat poziții importante în sistem⁵.

¹ Atacurile la adresa Academiei au început însă mult mai devreme. Spre exemplu, la 22 mai 1946, Victor Eftimiu (președintele Societății Scriitorilor Români) a înaintat președintelui Academiei, Dimitrie Gusti, o adresă prin care cerea epurarea „elementelor grav compromise” din această instituție. Deoarece Dimitrie Gusti i-a răspuns că regulamentul Academiei nu permite eliminarea de membri, Eftimiu i-a înaintat lui Petru Groza un memoriu asemănător. *Dreptatea nouă*, 30 mai 1946, p. 1.

² Printre academicienii care nu și-au mai regăsit locul în noua instituție se numără și personalități de prestigiu, cum sunt: Simion Mehedinți, Alexandru Lapedatu (secretarul general al vechii Academii), Ioan Lupăș, Ion Nistor, Silviu Dragomir, Dimitrie Gusti (președintele acestei instituții în momentul epurării), Pantelimon Halippa, Onisifor Ghibu, Zenovie Păclișanu, Constantin Rădulescu-Motru (fost președinte al Academiei), Lucian Blaga ș.a. Vezi Petre Popescu Gogan, „*Demolarea*” *Academiei Române*, în *Memoria*, nr. 28, p. 8-53.

³ Andi Mihalache, într-o excelentă lucrare, arată și el că în aceste cazuri „criteriile de ordin politic, căpătau întâietate față de cele de factură științifică”. Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, București, Editura Albatros, 2003, p. 75.

⁴ Cu toate acestea, printre persoanele nou intrate în Academie s-au aflat și intelectuali de prestigiu, apropiați însă ideologic de comuniști (cum a fost spre exemplu David Prodan, cu studii de istorie socială încă din perioada interbelică).

⁵ Spre exemplu, Petre Constantinescu-Iași a deținut funcțiile de ministru al Informațiilor (1945-1946), vicepreședinte al Adunării Deputaților (1946-1948), vicepreședinte al Prezidiului M.A.N. (din 1948), vicepreședinte al Academiei R.P.R. (din 1948), director al Institutului Româno-Sovietic (1957-1963), membru al Consiliului de Stat (1963-1965), director al Institutului de Istorie și Filozofie, iar mai târziu președinte al Societății de Științe Istorice și Filozofice. Arhivele Militare Române (în continuare: A.M.R.), fond *Microfilme*, rola AS1-1492, c. 298-300. Victor Chereșeșiu a ocupat funcțiile de director al Institutului de Istorie din București (1953-1956) și director adjunct al Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj (din 1957), Ladislau Banyai cele de rector al Universității „Bolyai” din Cluj și director adjunct al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București, iar Barbu-Câmpina a fost șef de secție (1952-1955) și director adjunct (1956-1959) la Institutul de Istorie al Academiei și redactor responsabil al revistei *Studii și*

Ocuparea locului vechilor istorici de către aceste persoane au netezit partidului calea spre falsificarea istoriei. Dintre aceștia s-a detașat figura lui Mihail Roller, „micul dictator al istoriei” sau „dirijorul noii istoriografii”, ca să folosim doar câteva expresii uzitate de Lucian Boia.

Născut la 6 mai 1908 la Buhuși, de origine evreiască, tatăl fiind funcționar, Mihail Roller a urmat școlile tehnice din Berlin și Paris (1925-1931). S-a afirmat însă mai mult ca activist de partid în ilegalitate decât în profesie, activând ca publicist în presa ilegală comunistă. În 1926 s-a înscris în Partidul Comunist German, iar în 1928 s-a transferat în Partidul Comunist Francez. În perioada 1931-1940 a deținut mai multe funcții de partid, precum instructor al C.C. al P.C.dR. și secretar al Comitetului regional P.C.dR. Dunărea de Jos. A fost arestat de trei ori pentru activitatea desfășurată pe linie de partid, dar nu a fost condamnat niciodată, din lipsă de dovezi. În 1940 a plecat în „Basarabia eliberată”, lucrând apoi în cadrul Secției române a P.C.dR. de la Moscova, în grupul Anei Pauker. În această perioadă a urmat și Facultatea de Istorie la Universitatea din Moscova⁶.

În toamna lui 1944 a revenit în România, și cum beneficia de pregătirea ideologică de la Moscova, a fost rapid încadrat în aparatul de propagandă. A ocupat funcția de adjunct cu probleme de știință și învățământ la Secția Propagandă și Agitație a C.C. al P.C.R./P.M.R. (1945-1955). În primii ani s-a ocupat însă mai puțin cu probleme legate de istoriografie și mai mult cu probleme de propagandă politică, stringente în acele momente, cum ar fi pregătirea alegerilor generale din anul 1946. Mihail Roller a publicat astfel mai multe articole în *Scântea* care aveau rolul de a combate activitatea P.N.Ț.⁷

În 1949 a condus Comisia de învățământ din cadrul Secției de Propagandă și Agitație a C.C. al P.M.R., comisie care a avut ca sarcină redactarea manualelor unice, majoritatea traduse din limba rusă. Sub directa sa supraveghere, în programele pentru școala elementară au fost introduse „noțiuni despre noii dascăli ai clasei muncitoare” (Marx, Engels, Lenin, Stalin), iar studiul limbii ruse începea încă din clasa a IV-a și continua până în anul III de facultate etc⁸.

La 1 noiembrie 1948 a fost ales membru titular activ al Academiei R.P.R., apoi vicepreședinte al secțiunii de Științe istorice, filozofice și economico-juridice (1949-iunie 1955). În aceeași perioadă a fost numit profesor și șef al Catedrei de Istoria României la Academia Militară Politică din București (1948-1955). În plan politic, mai merită amintit și faptul că, din martie 1948, a fost ales deputat în Marea Adunare Națională.

materiale de istorie medie. Pentru biografiile detaliate ale acestora din urmă a se consulta Ștefan Ștefănescu (coord.), *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

⁶ A.M.R., fond *Microfilme*, rola AS1-1501, c. 353.

⁷ Oferim spre exemplu două astfel de articole scrise de Roller: *Preocupările sindicale ale maniștilor* (*Scântea*, 14 februarie 1946) și „*Istoricii*” și *interesul național* (*Scântea*, 27 aprilie 1946). Pentru mai multe amănunte despre aceste aspecte a se vedea Ana Selejan, *Trădarea intelectualilor. Reeducare și prigoană*, ediția a II-a, București, Editura Cartea Românească, 2005, p. 129 și 157.

⁸ Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948-1950: transformări instituționale*, București, Editura All, 2005, p. 329.

Pentru a-și impune controlul asupra istoriografiei românești, Roller a reușit să promoveze persoane care îl susțineau la toate instituturile de istorie aflate sub egida Academiei, dar mai ales la cel din București, condus din 1953 de Victor Chereșteșiu, director adjunct fiind Aurel Roman. Totodată, el era sprijinit și de mulți cercetători tineri, pe care îi promovase și trimisese la studii în U.R.S.S.

Acțiunile sale priveau cu precădere ideologizarea învățământului superior și controlarea de către partid a universităților. Astfel, la ședința din 15 mai 1948 a Biroului Direcției Propagandă și Agitație, el era tranșant: „Trebuie să introducem în universități studierea marxism-leninismului [...]. Trebuie rezolvată radical această problemă”⁹. Atribuțiile sale generale vizau toate domeniile științei, nu doar cel al istoriei¹⁰.

Desigur, nu putea fi uitată Academia R.P.R. Viziunea lui Roller asupra noii meniri a instituției este relevantă, nelăsând loc la prea multe comentarii: „Forumul cel mai înalt de știință și cultură al țării nu va mai fi așa cum a fost în regimul burghezo-moșieresc, o castă feudală, un cerc restrâns, izolat de mase și nevoile poporului, ci un factor viu și activ în dezvoltarea științei și culturii noastre. [...] Academia R.P.R. va trebui să unească teoria cu practica. [...] Creându-se cele 6 secții în ramuri diferite ale științei, este bine să nu se uite însă că există o ramură a științei pe care trebuie să o cunoască toți cei care lucrează pe tărâm științific, indiferent de specialitatea lor. Aceasta este știința marxist-leninistă despre societate, știința legilor dezvoltării societății, știința despre dezvoltarea revoluției proletare, despre legile dezvoltării construcției socialiste, despre victoria comunismului”¹¹.

Prin prisma funcțiilor pe care le-a ocupat și a însărcinărilor primite de la partid, Roller a deținut practic controlul asupra întregii istoriografii în perioada 1948-1955. Discursul său a devenit normă de exprimare, fixând limitele în care urma să se încadreze noua istoriografie. Aceasta avea misiunea de a dezrădăcina din conștiința românească valorile tradiționale și a le înlocui cu teme propagandistice care exprimau viziunea noii puteri. Dintre acestea, amintim: preamărirea U.R.S.S. și a lui Stalin, viziune extinsă și asupra Rusiei țariste și a migratorilor slavi (Roller afirma că studiul marxism-leninismului duce la „însușirea culturii cei mai înaintate din lume – cultura sovietică”); condamnarea celorlalți factori externi, îndeosebi a acelor de inspirație occidentală, începând cu Roma antică (de altfel, în scurt timp, regimul a decis închiderea bibliotecilor franceză, italiană, americană și arestarea persoanelor care le frecventau); condamnarea vechilor clase dominante din trecut – boierimea („trădătoare” în favoarea otomanilor) și burghezia („cosmopolită”, „supusă imperialiștilor capitaliști” etc.) – și minimalizarea rolului personalităților istorice românești; caracterizarea participării României la primul război mondial drept „acțiune

⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), fond C.C. al P.C.R. – Cămin, dosar nr. 9/1948, f. 5.

¹⁰ Spre exemplu, la ședința Secretariatului C.C. al P.M.R. din 12 martie 1949, Roller arăta că în știința geografiei nu s-a putut face nici o schimbare pentru că „toți profesorii sunt reacționari”, existând o singură profesoară care putea fi numit director al Institutului de Geografie. *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. II, 1949, București, Arhivele Naționale ale României, 2003, p. 191.

¹¹ Articol apărut în *Scântea* din 14 august 1948, apud N. Ionescu-Gură, *op. cit.*, p. 455.

imperialistă”, fiind condamnată ocuparea Basarabiei și intervenția din Ungaria etc., pentru a fi desigur în acord cu tezele cominterniste din ilegalitate.

Aceste teze cu privire la trecutul României erau elaborate de activiștii din Secția de Propagandă și Agitație sau de la Institutul de Istorie a Partidului, fiind sancționate apoi la plenary și congrese ale P.M.R și devenind așadar dogme. Textele de autoritate erau: „învățăturile” lui Stalin, *Cursul scurt de istorie al P.C.U.S.*, hotărârile C.C. al P.M.R., dar și articolele și cuvântările lui Gheorghiu-Dej. De cele mai multe ori, în această perioadă de început, pentru asigurarea nivelului necesar de ideologizare a unui studiu erau preferate citatele din operele lui Stalin și apoi din cele ale lui Lenin¹².

La început, accentul a fost pus pe combaterea vechii istoriografii, acuzată de a fi „burghezo-reacționară”, „ruptă de mase”, „aservită Occidentului”, „antiromânească”. În octombrie 1949, Leonte Răutu a publicat un text cu un caracter exemplar, *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale*, prin care acuza întreaga cultură românească, propunând materialismul istoric. Prin cosmopolitism se înțelegea „ploconirea slugarnică în fața culturii burgheze, imperialiste”¹³. Modelul lui Răutu l-a constituit un discurs al lui Jdanov din noiembrie 1946, în care acesta cerea crearea unui „front cultural” împotriva culturii occidentale decadente, acuzând cosmopolitismul, idealismul, obiectivismul și șovinismul din cultură¹⁴.

Necesitatea rescrierii istoriei României în acord cu viziunea noii puteri era cerută cu insistență de către Roller, deoarece „neîntocmirea unei noi istorii a României ar fi însemnat a lăsa în mâna dușmanului de clasă o armă ideologică împotriva clasei muncitoare”¹⁵.

Încă de la început a fost impus manualul unic de istorie, în care Roller și cei din jurul său (Gheorghe Georgescu, Vasile Maciu, Dumitru Tudor) au creat, conform lui Șerban Papacostea, „cea mai vastă operă de mistificare politică a trecutului românesc”, iar numele lui Roller „a devenit simbolul efortului de adaptare a trecutului românesc la imperatiile ocupației sovietice și ale regimului «internaționalist» impus la conducerea României”. Manualul de *Istoria României* (titlu simptomatic schimbat apoi în *Istoria R.P.R.*) a apărut în perioada 1947-1956 și a fost folosit până în anii 1961-1962. Acesta a apărut în timp record, dar Roller și echipa nu au plecat de la zero, fiind folosite documente din ilegalitate ale P.C.dR. (cu precădere tezele Congresului al V-lea, ținut la Moscova în 1930), în care erau deja criticate unirea principatelor, Marea Unire din 1918, regimul constituțional, marile reforme democratice, monarhia, sistemul parlamentar, activitatea liderilor partidelor istorice, politica externă etc. Toate aceste critici au apărut și în manual.

¹² Conform lui Andi Mihalache, folosirea citatelor avea și un alt rol: „Referirea la Lenin, la Stalin sau la Gheorghiu-Dej era, pe de o parte, un indiciu de recunoaștere, recunoaștere de datorie sau recunoaștere de legitimitate, iar pe de altă parte manifestarea unor relații de dependență, de afiliere, de aneșiune sau, la nevoie, de apărare”. A. Mihalache, *op. cit.*, p. 98.

¹³ A se vedea textul complet în *Lupta de clasă*, nr. 4/1949.

¹⁴ A. Mihalache, *op. cit.*, p. 33.

¹⁵ Mihail Roller, *Realizări și sarcini noi pe tărâmul științelor istorice*, în *Studii. Revistă de istorie și filozofie*, nr. 4/1949, p. 15.

Prezentăm mai jos câteva dintre ideile politice care au stat la baza noului manual, transpuse pe această cale în teze istoriografice, ajunse rapid postulate pentru întreg scrisul istoric oficial al perioadei:

- motorul evoluției istorice devenea *lupta de clasă*, istoria fiind jalonată cu tot felul de conflicte sociale, scoase din context și amplificate, uneori chiar inventate (precum cele din Dacia), iar marile personalități erau considerate ca aparținând claselor exploatoare. Se încerca astfel legitimarea regimului comunist, victoria dictaturii proletariatului, în alianță cu „țărâtimea muncitoare”, fiind prezentată ca un corolar firesc după secolele de lupte ale maselor populare contra „claselor exploatoare”;

- în prim plan stătea proslăvirea „marelui frate de la răsărit”. Peste tot era scoasă în evidență influența benefică a factorului slav: începând din perioada migrațiilor, continuând cu evul mediu și războiul de independență și sfârșind cu perioada contemporană;

- în contrapondere, erau puternic atacate valorile occidentale și tot ce însemna Vestul (în edițiile ulterioare tonul va deveni tot mai virulent, pe măsură ce divergențele dintre statele occidentale și lagărul comunist se accentuau);

- nu era văzut nici un sens național al luptei lui Mihai Viteazul, doar caracterul de clasă al intereselor sale, domnitorul român fiind considerat drept reprezentant al împăratului Rudolf al II-lea în Transilvania, care l-ar fi folosit pentru a cuceri provincia;

- dintre frunzașii revoluției de la 1848, era apreciat doar Nicolae Bălcescu, care luptase contra feudalismului și se aflase pe aceeași poziție cu Rusia țaristă. În schimb, Avram Iancu era acuzat că a servit contrarevoluția, alăturându-se Habsburgilor, în opoziție cu Bălcescu;

- în mod identic, de unirea din 1859 nu ar fi beneficiat decât burghezia (care ar fi susținut actul doar din dorința de a crea o piață mai mare pentru produsele pe care le producea), nu și masele populare, fiind așadar un act politic de clasă, nu unul național;

- denumirea de „Școala Ardeleană” era înlocuită cu cea de „Școala Latinistă”, iar corifeii acesteia erau acuzați că au ascuns influența slavilor și a „marelui popor rus” asupra celui român și prin teoriile lor ar fi cultivat șovinismul;

- în acord cu tezele cominterniste ale Congresului al V-lea al P.C.dR., crearea României Mari în 1918 nu a fost tratată unitar, unirea Basarabiei apărând cu titlul „Intervenția imperialistă împotriva revoluției socialiste din Rusia”, iar unirea Transilvaniei la tema „Intervenția contra revoluției din Ungaria”;

- semnificative sunt și schimbările introduse în periodizarea istoriei: istoria contemporană era considerată ca începând cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, nu cu Unirea din 1918; termenul de „paleolitic” a fost înlocuit cu cel de „sălbăticie”, iar cel de „neolitic” cu cel de „barbarie”;

- erau detaliate și amplificate toate grevele și demonstrațiile comuniste din perioada interbelică, urmărindu-se practic pecerizarea istoriei contemporane (1917-1948);

- era foarte mult diluat rolul Bisericii în istoria națională, trecându-se la o laicizare a istoriei oficiale;

- în planul imediat al luptei politice, se dorea compromiterea partidelor politice, a monarhiei (Roller considera monarhia ca fiind „exponentul cel mai reacționar al clasei politice și cel mai mare latifundiar”), a regimului democratic și a instituțiilor sale. Scopul era acela de a legitima lupta de clasă și mai ales represiunea față de reprezentanții acestor categorii, pentru că, dacă timp de secole aceștia se situaseră doar contra maselor populare, devenea firească deposedarea de bunuri (prin naționalizare) și încarcerarea lor;

- erau partinic prezentate și evenimentele de după 1944: 23 august apărea ca „ziua eliberării de către armata sovietică”, care a ferit România de intervenția puterilor imperialiste; Transilvania fusese restituită României doar prin intervenția U.R.S.S.; sovromurile ajutaseră la dezvoltarea economică a României; la Tratatul de Pace de la Paris toate clauzele favorabile României se datorau U.R.S.S., iar cele nefavorabile imperialiștilor etc.

După primele ediții, au apărut observații critice la manual, atât din partea unor istorici de partid români, cât mai ales din partea unor istorici sovietici – precum Zviaghin, care în 1950 critica unele aspecte ale istoriei României, în principal activitatea Școlii Ardelene, datorită latinismului ei, considerat a fi fost „vasal papalității” și șovin față de slavi și maghiari¹⁶. Toți acești istorici cereau situarea pe poziții și mai dogmatice¹⁷. Opiniile lor se subsumau directivelor politice venite de la Moscova. În 1949, o delegație sovietică a vizitat mai multe instituții din România, iar la încheierea vizitei au fost exprimate mai multe critici referitoare la manualul de istorie apărut sub egida lui Roller¹⁸.

Pe lângă manuale, din inițiativa lui Roller au fost publicate un număr foarte mare de documente. Documentele au fost însă atent selecționate, pentru a corespunde viziunii partidului, metodă uzitată cu precădere la volumele privind războiul de independență¹⁹ și răscoala din 1907²⁰. În primul caz, au fost scoase documentele care nu erau favorabile Rusiei, iar în cel de-al doilea, cele care nu corespundeau dorinței regimului de a evidenția „represiunea sălbatică a guvernărilor burghezo-moșierești”. Sub egida lui Roller s-a practicat așadar un *fals prin omisiune*, care avea să devină o practică uzuală în istoriografia comunistă. Cu toate acestea, în 1951, Roller a obținut

¹⁶ Pentru criticile aduse de istoricul sovietic manualului lui Roller a se vedea I. Zviaghin, *Prefață la „Istoria României”*, în *Studii. Revistă de istorie și filozofie*, nr. 1/1951, p. 90-102.

¹⁷ Florin Müller, *Politică și istoriografie în România, 1948-1964*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 133-136.

¹⁸ La 11 noiembrie 1949, la încheierea vizitei, a avut loc o ședință a delegației sovietice cu mai multe persoane din conducerea P.M.R., cu precădere responsabile cu sectorul ideologic (printre care Ana Pauker, Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu). La această întâlnire, Gorbunov a precizat următoarele: „Manualul de istorie care a apărut are greșeli. După părerea mea nu trebuia să i se dea drumul. Nu vreau să mă opresc la toate greșelile, ci numai la două: se arată Revoluția din Octombrie foarte îngust și nu se arată importanța ei mondială, pentru toate popoarele lumii. A doua greșală (desigur nu din partea oamenilor care conduc, ci efectul lor, care este pătruns de mentalitatea burgheză). În istorie se spune acapararea Basarabiei de către U.R.S.S.”. Documentul a fost republicat fragmentar în Dan Cătănuș (coord.), *Intelectuali români în arhivele comunismului*, București, Editura Nemira, 2006, p. 109.

¹⁹ M. Roller (redactor responsabil), Victor Chereșteșiu, Vasile Maciu, Solomon Știrbu, *Războiul pentru independență*, vol. I-VIII, București, Editura Academiei R.P.R., 1952-1955.

²⁰ M. Roller, *Răscoala țăranilor din România*, vol. I-II, București, Editura de Stat, 1948-1949.

Premiul de Stat pentru volumul *Răscoala din 1907*. Sub egida sa au fost editate, în același mod defectuos însă, și alte culegeri de documente²¹.

Trebuie totuși evidențiate eforturile depuse de Roller pentru apariția volumelor de documente, mai ales că ele erau foarte necesare, pentru perioada medievală lipsind aproape cu desăvârșire. În mod similar, o inițiativă binevenită a constituit-o întocmirea Indicelui colecției Hurmuzaki, care practic era de nefolosit. La redactarea acestora au lucrat și profesioniști, precum P.P. Panaitescu, care a avut adevăratul gir științific pentru volumele de documente medievale, Nicolae Bănescu, Mihai Berza, David Prodan, Francisc Pall, Sigismund Jakó ș.a. Toți aceștia nu au putut însă să-i impună lui Roller să publice documentele și în forma originală, mai ales că s-a lucrat într-un ritm stahanovist. De altfel, modul neprofesionist în care acestea au fost întocmite constituie o evidentă scădere.

În numeroasele articole publicate în *Scânteia*, *Lupta de clasă*, revista *Studii* sau altele, Roller a criticat aproape de fiecare dată vechea istoriografie, pe care o acuza că a falsificat rolul clasei muncitoare și al maselor populare în general. În opinia sa, vechii istorici făcuseră aceasta pentru că s-ar fi aflat în slujba regimurilor burghezo-moșierești, aservite imperialismului străin, care nu avea interesul ca poporul român să-și cunoască istoria, pentru a-l putea exploata cât mai ușor. O viziune similară a avut și în privința vechilor cadre didactice, considerând că printre acestea se aflau numeroase elemente dușmănoase, care puneau piedici „revoluției culturale”, conchizând că era nevoie de „reeducarea corpului didactic”. De altfel, noua școală trebuia să aibă caracter de clasă și să corespundă intereselor muncitorimii, țărănimii și „intelectualității progresiste” (erau avuți aici în vedere acei intelectuali care trecuseră rapid de partea noii puteri, care îi considera astfel ca fiind „progresiști”).

Un loc aparte a fost rezervat de către Roller ideologizării cercetărilor arheologice. Se urmărea mutarea accentului de pe arheologia romană, deși aceasta fusese practică cu un succes recunoscut în Occident, pe studierea perioadelor pre- și post-romane. Explicabil însă, pentru că Roma antică fusese considerată încă de Marx și Engels un imperiu eminentă exploator, neglijându-se rolul acestuia în dezvoltarea civilizației. Roller arăta că pentru istoria veche trebuie folosite învățăturile lui Stalin²², care atrăsese atenția asupra „poziției neștiințifice a vechilor istorici burghezi”, ce începuseră scrierea istoriei Rusiei de la întemeierea Statului kievean, negând astfel societatea omenească de până atunci. În mod similar, și în România istoricii burghezi se ocupaseră doar de romani, „negând dezvoltarea societății omenești până la cucerirea Daciei” sau formarea statului dac. Se foloseau și

²¹ Dintre acestea menționăm câteva: M. Roller, *Documente din mișcarea muncitorească: 1872-1916*, București, Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947; Idem, *Răscoala țărănilor din 1888*, București, Editura Academiei R.P.R., 1950; Idem (redactor responsabil), *Documente privind istoria României*, București, Editura Academiei R.P.R., 1951.

²² „Stalin a contribuit la dezvoltarea științei istorice în general, ceea ce ne ajută și la dezvoltarea științei istorice și în țara noastră”. Idem, *Introducere la Programul (proiect) al cursului universitar de Istorie a R.P.R.*, în *Studii. Revistă de istorie*, nr. 1/1949, p. 8.

îndrumările lui Gheorghiu-Dej, care arăta că teritoriul României a fost jefuit peste o mie de ani de romani, barbari, apoi de imperialiștii francezi, englezi, germani ș.a.²³.

Încă din 1950, într-un articol cu titlul *Unele învățăminte ale campaniei de săpături arheologice din 1949 în R.P.R.*, Roller a adus critici dure arheologilor care nu se conformau noilor postulate. Lui Emil Condurachi, care săpase la Histria, i s-a atras atenția că trebuia mai întâi studiată populația autohtonă, abia apoi cea romană, „care a exploatat populația locală”, accentul trebuind să se mute pe lupta dacilor și a popoarelor necucerite contra romanilor. Desigur, în opinia lui Roller, acest exemplu arăta cum cosmopolitismul ducea la neglijarea istoriei naționale. Ion Nestor era și el atacat pentru că refuzase să arate că la Monteoru ar fi existat sclavi, prin urmare nega lupta de clasă („unora le este frică să se plaseze pe poziția de clasă a proletariatului”). Nestor și Radu Vulpe erau acuzați că au făcut rapoarte de șantier foarte tehnice, fără a emite judecăți ideologice, așadar ei „nu caută să lumineze, pe baza concepției științifice, problemele istoriei vechi a R.P.R.”. Nu în ultimul rând, Condurachi era criticat și pentru faptul că în raportul său nu l-a atacat pe Scarlat Lambrino, fostul conducător al șantierului, emigrat în Occident, care era „un vândut imperialismului anglo-american”. Cuvintele lui Roller erau tranșante: „trebuie să demascăm fără cruțare pe dușmanii științei și pe slugile fostului regim burghezo-moșieresc”²⁴.

Desigur, nu pot fi omise nici rezultatele pozitive obținute în arheologie. Săpăturile arheologice nu au mai fost făcute individual, disparat și fără continuitate. S-a început concentrarea mai multor specialiști într-un colectiv, care se ocupa de săparea unui șantier până la epuizarea acestuia. De altfel, regimul a acordat arheologiei o importanță deosebită, statul alocând sume imense pentru acest domeniu. Accentul era pus însă pe descoperirea urmelor slavilor pe teritoriul României, care să poată duce la concluzia că aceștia ar fi avut un rol foarte important în dezvoltarea societății românești.

Tot în acest context, nu trebuie trecute cu vederea nici eforturile reale ale lui Roller pentru a-i salva pe unii istorici considerați ostili de către regim. Cel mai cunoscut exemplu este cel al medievalistului P.P. Panaitescu. Poate fi amintit însă și cazul arheologului Vladimir Dumitrescu, arestat chiar pe șantierul de la Hăbășești de către Securitate pentru apartenența din trecut la Mișcarea Legionară. Având însă nevoie de arheolog, Roller a intervenit de mai multe ori la conducerea Securității pentru eliberarea acestuia (îndeosebi la Alexandru Drăghici și Gheorghe Pintilie). Finalmente, eforturile sale au fost încununuate de succes, Vladimir Dumitrescu fiind pus în libertate și lăsat să-și continue cercetările²⁵. La sprijinul lui Roller au apelat și alți

²³ Conform lui Roller, „această îndrumare ne-a ajutat să trecem la o analiză mai profundă a caracterului ocupației militare romane, a interesului pe care l-a urmărit Imperiul Roman prin cucerirea Daciei. Această îndrumare ne obligă să studiem formele de luptă ale populației autohtone împotriva ocupației romane, luptele duse de către populația de pe teritoriul R.P.R. împotriva autorităților romane”. În consecință, au fost inventate tot felul de atacuri ale dacilor liberi sau diverse răscoale (cum a fost cea așa-zisă a „lotronilor”).

²⁴ Idem, *Unele învățăminte ale campaniei de săpături arheologice din 1949 în R.P.R.*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, nr. 1/1950, p. 20.

²⁵ Câteva fragmente dintr-o scrisoare trimisă de Roller lui Alexandru Drăghici referitoare la Vladimir Dumitrescu le considerăm a fi edificatoare: „După 23 august 1944 a fost arestat și apoi eliberat în anul

istorici, care după ce fuseseră închiși pe motive politice, după eliberarea din detenție au dorit să revină în viața științifică²⁶.

La mijlocul anilor '50, poziția lui Roller a intrat într-un regres care s-a accentuat continuu. În anii 1954-1955, după moartea lui Stalin și revolta muncitorilor din Berlin²⁷, pe fondul general de relaxare al cărei semnal a fost dat de la Moscova de către Hrușciiov, au apărut schimbări și în politica internă promovată de Gheorghiu-Dej. În dorința de a obține primirea României în O.N.U., regimul a trecut la o politică internă mult mai laxă (încetinirea colectivizării și industrializării intensive, eliberarea unor categorii de deținuți politici etc.), care desigur că s-a repercutat și în domeniul culturii.

1948 sau 1949 [...]. Știu că e bun specialist și pe baza aceasta Institutul de Istorie i-a încredințat șantierul Hăbășești, săpat în anul 1949-1950. [...] A fost o lucrare bună și ca urmare a fost trimis pe alt șantier (Traian – regiunea Bacău). De acolo a fost ridicat, când au fost arestați foștii demnitari. În anul 1953 am făcut un referat scris și am propus ca în cazul când nu a avut o activitate reacționară după 23 august 1944 să se reanalizeze situația lui. Tov. Drăghici, d-ta știi că la arheologie suntem nevoiți să lucrăm cu mulți arheologi pătați, foști reacționari, unii *poate și spioni* [subl. Roller] (și-am trimis multe informații pentru a cerceta), dar care sunt buni specialiști. Dacă V. Dumitrescu nu are la dosar altceva decât materialele din 1940 (și n-a comis crime personal), propun să se supună cazul de față tov. Gh. Gheorghiu-Dej. Sunt gata să dau lămuriri suplimentare. De altfel, V. Dumitrescu e cunoscut și de tov. C. [Constanța] Crăciun. D. Vlad, numele care apare pe carte este pseudonim, Vladimir Dumitrescu este numele adevărat al autorului. Am întârziat cu un an apariția, cu speranța că se va reanaliza cazul. Văzând că întârzie, am căzut de acord cu soția lui (coautoarea Hortensia Dumitrescu) ca să-i punem pseudonim. [...] Dacă cazul lui V. Dumitrescu nu ar fi fost atât de încurcat (eu nu-i cunosc activitatea politică legionară și deci nu pot să mă pronunț) îți declar că, pe *motive științifice* [subl. Roller] (nu pentru activitatea lui legionară), activitatea arheologică a acestui cercetător merită să fie propusă pentru un premiu la Academie. Repet că singura rezervă este dosarul lui. Nu-l cunosc. Numai voi, care-l cunoașteți, puteți să mă ajutați pentru a ști dacă putem conta pe el pentru știință sau [...] trebuie să renunțăm”. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare: A.C.N.S.A.S.), fond *Penal*, dosar nr. 357, vol. 2, f. 68.

²⁶ Unul dintre aceste cazuri este cel al lui Vasile Netea. Prezentăm mai jos un fragment dintr-o notă informativă furnizată de agentul „Tabacu” și datată 8 noiembrie 1957: „Netea: Ține minte de la mine, că dacă regimul actual are și părți rele, apoi trebuie să recunoaștem că încurajează «elementele capabile care pot să creeze opere nemuritoare». Sursa: Bine, sunt de acord cu ce spui tu, dar pentru asta trebuie să ai legături în București cu oameni de suprafață și politici și culturali, care să te cunoască, să te aprecieze. Netea: Da, am și țin legătură cu Ralea M., Stanciu Stoian, mă cunoaște Roller și alții. Am publicat articole la revistă, am ținut conferințe publice și am fost bine apreciat. Sursa: Mă surprinde această schimbare a vederilor tale, când eu te știu mai dâr, mai constant. Netea: Mi-am făcut următorul calcul. Mai am de trăit cam 20 de ani și nu vreau ca pentru un crez greșit din trecut să-mi sacrific aceste teancuri de documente, care vreau să vadă lumina tiparului, să rămână ceva de pe urma mea”. A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 4.986, vol. 2, f. 116-117. Pentru informații referitoare la detenția politică suferită de Vasile Netea a se consulta Ioan Opreș, *Cercuri culturale disidente*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.

²⁷ Primele revolte înregistrate după moartea lui Stalin au avut loc în Cehoslovacia (1-5 iunie 1953), când au fost declanșate greve în 129 de întreprinderi, manifestanții cerând alegeri libere. Peste numai câteva zile (12-17 iunie), a izbucnit revolta muncitorilor din Berlin, extinsă rapid în alte 270 de orașe germane. Pentru a le înăbuși, trupele sovietice au intervenit în forță, numărul victimelor fiind estimat la aproximativ 500 de morți, iar cel al arestărilor și deportărilor (majoritatea în lagăre sovietice) la 25.000. Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 98-99. A fost pentru prima dată când forțele sovietice foloseau forța în mod direct într-un stat est-european, iar lipsa de reacție a Occidentului a încurajat U.R.S.S. să repete gestul și în viitor, în 1956, în Ungaria, și în 1968, în Cehoslovacia. Cu toate acestea, amploarea protestelor, venite chiar din partea muncitorilor, categorie în numele căreia teoretic „dictatura proletariatului” exercita puterea, a determinat puterea de la Kremlin să relaxeze reprimarea, curent care a fost rapid extins în întreg blocul răsăritean.

În cadrul acestei politici generale a avut loc și o încercare de recuperare a unor personalități culturale. Mai mulți intelectuali deținuți în penitenciare au fost eliberați, ei fiind apoi reîncadrați treptat în universități sau la diverse institute de cercetare. În acest context, în februarie 1955 a fost înființată Secția de Știință și Cultură a C.C. al P.M.R., la conducerea căreia a fost numit Pavel Țugui, noua secție având rolul de a sparge monopolul deținut în domeniu de Secția de Propagandă și Agitație condusă de Leonte Răutu, în care Mihail Roller deținuse poziții de vârf ani în șir. Gheorghiu-Dej acuza „monopolul și dictatul lui Roller”, îndeosebi în istorie, dar și în general în cultură, el și Răutu fiind considerați vinovați de criza din acest domeniu și de proasta relație a partidului cu intelectualii.

Pavel Țugui a încercat să-i atragă de partea sa pe Gheorghe Apostol și Nicolae Ceaușescu, arătându-le erorile lui Roller și obținându-le sprijinul²⁸. Totodată, Pavel Țugui a obținut și ajutorul academicienilor Constantin Daicoviciu, David Prodan, Andrei Oțetea ș.a., ca și pe cel al lui Ilie Murgulescu (ministrul Învățământului din acea perioadă), ulterior chiar al unor colaboratori ai lui Roller, precum Maciu, Chereșteșiu sau Barbu-Câmpina.

La începutul anului 1956, Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu și Barbu-Câmpina i-au înaintat lui Dej un document în care demascau abuzurile lui Roller. Acesta era acuzat de *plagiat* (însușirea muncii colaboratorilor la mai multe volume) și *neștiințificitate* (lipsa aparatului critic și selectarea defectuoasă a documentelor). De plagiat au fost acuzați și Aurel Roman, P. Constantinescu-Iași și Solomon Știrbu (colaboratori apropiați ai lui Roller).

Toate acestea nu au rămas fără urmări. Dacă până în 1955 rolul lui Roller era decisiv în publicarea unui articol în revista *Studii*, după acest an el a început să piardă teren. În 1955, Aurel Roman, redactorul responsabil al revistei, a fost înlăturat și înlocuit cu Andrei Oțetea, care a preluat și conducerea Institutului de Istorie din București de la Victor Chereșteșiu (august 1956). În același an 1955 Roller a pierdut funcția deținută în conducerea Secției de Propagandă și Agitație, fiind numit însă director adjunct al Institutului de Istorie a Partidului, condus de Constantin Pârvulescu.

Lovitura de grație avea să vină în 1958, într-un mod neașteptat. În primăvara aceluși an, când P.M.R. aniversa împlinirea a 25 ani de la greva de la Grivița, la Institutul de Istorie a Partidului au fost chemați numeroși ilegaliști, cu scopul de a li se aduna mărturiile referitoare la acel eveniment. Cu această ocazie, mai mulți membri vechi de partid, cu precădere cei care după 1944 nu au fost recompensați cu funcțiile așteptate, au contestat rolul de prim plan al lui Dej din timpul grevei de la Grivița, emițând chiar opinii critice referitoare la evoluția României de după instaurarea regimului comunist. Gheorghiu-Dej a reacționat foarte rapid, dând un nou

²⁸ Țugui a evidențiat îndeosebi accentul pus de Roller pe folosirea tezelor Congresului al V-lea, printre care și cea privind așa-zisa ocupare de către România a „teritoriului străin”, adică a Transilvaniei, Maramureșului, Banatului, Basarabiei și Dobrogei. Nu a fost omis nici titlul dat de acesta manualului de istorie, cel de *Istoria R.P.R.* și nu de *Istoria României*. Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost șef de Secție a C.C. al P.M.R.*, București, Editura Ion Cristoiu, 1999, p. 29-30.

avertisment tuturor aceluia care ar fi dorit să-i conteste poziția. Astfel, la 9-13 iunie 1958, a fost organizată de urgență o Plenară a C.C. al P.M.R.²⁹, în timpul căreia a fost demascat un grup fracționist alcătuit ad-hoc. Acesta era compus doar din membri de partid din ilegalitate, unii, cum era cazul lui Constantin Doncea, cu importante merite în activitatea partidului din acea perioadă. Unica vină a acestui grup, din care mai făceau parte Grigore Răceanu, Ștefan Pavel, Iacob Coțoveanu, Vasile Cristache, Ileana Răceanu³⁰ ș.a., a constituit-o criticarea conducerii P.M.R., a metodelor de muncă ale unor membri ai Biroului Politic, dar și încercarea lor de a organiza o conferință a ilegaliștilor în care să se discute activitatea partidului. Motivul real al acușării acestora l-a constituit însă critica pe care aceștia o aduseseră atmosferei irespirabile din partid și cultului personalității primului-secretar.

La plenară a fost criticat și Mihail Roller, directorul adjunct al Institutului, dar practic conducătorul de facto al acestuia, Constantin Pârvulescu având doar un rol pur reprezentativ (ceea ce nu l-a scutit de critici în cadrul Plenarei din 1961). După plenară, la Institutul de Istorie a Partidului s-a prezentat Paul Niculescu-Mizil, care a întocmit un raport către conducerea superioară de partid, în care recomanda menținerea doar a șefului arhivei, întreaga conducere urmând să fie schimbată.

Exact în timpul desfășurării acestei plenare, la 9-12 iunie 1958, a avut loc o sesiune a comisiei mixte a istoricilor româno-sovietici. În timpul lucrărilor, Andrei Oțetea l-a criticat dur pe Roller pentru neprofesionalismul cu care a publicat documente, anunțând că acestea vor fi republicate. Delegația sovietică nu i-a luat apărarea celui atacat, pentru Roller fiind astfel evident faptul că pierduse și suportul vechilor săi susținători.

Chiar în acele momente, la 21 iunie 1958, a survenit și decesul lui Mihail Roller, în condiții încă neelucidate pe deplin, cel mai probabil fiind vorba de o sinucidere.

Trecerea sa în neființă nu a determinat însă și o revizuire radicală a tezelor pe care le promovase în istoriografie. Postulatele referitoare la lupta de clasă și la materialismul istoric au rămas în continuare valabile. Au apărut schimbări în scrisul istoric, dar considerăm că acestea nu au fost în nici un mod generate de dispariția celui care condusesse ideologic atâția ani istoriografia românească, ci schimbărilor politice generale ale regimului Gheorghiu-Dej. După 1960, în contextul îndepărtării treptate de U.R.S.S. și al inițierii primilor pași în direcția național-comunismului, au apărut recalibrări ideologice și în domeniul istoriografiei. Proslăvirea „marelui frate de la răsărit” și a influenței slavilor asupra istoriei României a scăzut continuu, iar în contrapondere, criticile aduse occidentalilor și-au mai temperat din virulență. Au fost reconsiderate unele personalități și aspecte importante din istoria națională, criticate sau trecute cu vederea în trecut (precum rolul lui Avram Iancu și al pașoptiștilor ardeleni, personalitatea lui Ștefan cel Mare, rolul Școlii Ardelene). În această perioadă,

²⁹ A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – *Cancelarie*, dosar nr. 16/1958, vol. I-II. Documentele au fost publicate selectiv și în Dan Cătănuș, Alina Tudor, *Amurgul ilegaliștilor. Plenara P.M.R. din 9-13 iunie 1958*, București, Editura Vremea, 2000.

³⁰ Pentru biografiile acestora vezi Florica Dobre (coord.), *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

în paginile revistelor de specialitate își regăsesc locul și unii dintre vechii istorici eliberați din detenție, publicarea lor nefiind condiționată de compromisuri ideologice³¹.

Deși impactul tezelor ideologice promovate în istoriografia românească de Mihail Roller este de necontestat, el nu a deținut poziția de „spiritus rector” în acest domeniu decât în prima jumătate a regimului lui Gheorghiu-Dej. După moartea lui Stalin și debutul revizionismului promovat de Hrușciiov, resimțit desigur și în România, Roller a fost marginalizat treptat, pierzându-și rolul ce-l ocupa în trecut în acest domeniu. Politician abil, Gheorghiu-Dej a inițiat o altă politică față de mediul intelectual din România, preferând o abordare mai liberală. Astfel, politica de forță din trecut, îmbinată cu o abordare ideologică extrem de dogmatică, a fost înlocuită de una mult mai suplă, încercându-se legitimarea regimului prin reinsertia în viața științifică a unor foști intelectuali de prestigiu. În aceste condiții, rigidul și inflexibilul Roller, mult prea compromis în ochii elitei intelectuale, care-i asocia numele cu stalinismul cel mai crunt, nu mai era de prea mult folos liderilor P.M.R., părând firească așadar îndepărtarea graduală a acestuia³².

LIVIU PLEȘA

MIHAIL ROLLER AND THE “STALINIZATION” OF ROMANIAN HISTORIOGRAPHY

Summary

A few years after they took power and secured a strong political position, the Romanian Communists implemented the first measures meant to lead to a complete subordination of culture to the party's policies. This “cultural revolution” took place by means of repression (leading intellectuals were arrested and sent to prison or expelled from the Romanian Academy and from their respective universities; censorship was introduced etc), but also by means of persuasion (some intellectuals were willing to collaborate and accepted to promote the party's interests).

One of the first steps took in this direction was to replace the intellectual elite from between the wars with supporters of the Communist regime. Most of the latter

³¹ Spre exemplu, Ioan Lupaș a publicat, fără a face absolut nici un rabat științei și nici o concesie regimului, mai multe articole în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*. A se vedea Ioan Lupaș, *Un episod istoric și consecințele lui militare, înfățișate în lumina câtorva fragmente din corespondența inedită a generalului Puchner*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, nr. I-II/1958-1959, p. 190-198, și Idem, *Din relațiile Transilvaniei cu Țara Românească: activitatea cnezului Dumitru din Săliște*, în *loc. cit.*, nr. IV/1961, p. 69-73.

³² Fenomenul a fost foarte bine evidențiat de Andi Mihalache, cu a cărui opinie suntem perfect de acord: „Atât de frecventa menționare a numelui lui Roller nu trebuie să dea personajului o importanță mai mare decât a avut-o în realitate. Pentru Partid, el nu a fost decât un simplu executant, iar pentru noi nu e decât un reper, de altfel util, în dezvoltarea narațiunii. Deși uneori îi adjectivăm numele – „discurs rollerian”, „epocă rolleriană” – acest fapt nu are decât o relevanță stilistică. Roller nu a fost decât un purtător de cuvânt al partidului, dotat, ce-i drept, cu puterea de a acționa în numele acestuia prin magia cuvântului de ordine. A fost numai pentru o vreme, un *substitut* [subl. a.] al nucleului hegemon din P.M.R. și nu a existat decât prin această procură.” A. Mihalache, *op. cit.*, p. 78-79.

had no qualifications or scientific activity that would have justified their academic promotion. On the contrary, they were usually people who were only marginally relevant in their profession. However, they were important for the party as tools in the process of implementation of the new cultural policies; therefore their main quality was their strong commitment to Communism. In historiography, a relevant case is that of Mihail Roller, a party historian who had studied in Moscow and made a name for himself as a Communist during the period when the party had been outlawed. However, after old Romanian Academy ceased its activity and was replaced by the Academy of the Socialist Republic Romania (which, after 1948, was only the simulacrum of an academic institution), Roller was elected vice-president of the new Academy.

Due to his public offices and the power granted to him by the party, Roller managed to control the whole historiographic activity in Romania between 1948 and 1955. His speeches set a standard of interpretation which was supposed to be followed by all the other historians of the time. Romania's history started to be rewritten according to the party's propaganda purposes. The main themes become the conflict between social classes (which was regarded as the propellant of historical events) and condemnation of the bourgeoisie and the nobility. Among the favorite themes we should also mention the praise brought to USSR and the relentless attacks against Western countries.

Since 1955, after Stalin's death, Roller's position becomes more and more vulnerable. Several prestigious historians such as Andrei Oțetea and Constantin Daicoviciu accused Roller of plagiarism and lack of professionalism in his work. Dissatisfied with Roller's authoritarian attitude, his own collaborators turned against him as well. In the summer of 1958, during the Communist Party's Congress, Roller was again under attack as one of the people who had criticized Gheorghiu-Dej's activity. Therefore, a few days after the congress was over, Roller committed suicide.